

kell minden esetben a románok történelmi jogaira hivatkozni, mert ez az érvelés könnyebben cáfolható, hanem földrajzi, etnikai érveket kell felhozni, „és ezen realitások segítségével bizonyítsuk be jogainkat erre a földre [Erdélyre]”. (164–165.)

A propaganda *versus* tudományosság vita végére Mihai Antonescu tett pontot a már idézett, 1942. augusztus 19-i beszédében. Kijelentette, hogy brosúrákra és politikai propagandaművekre van szüksége. „Nem kívánok eltérni a tudományos igazságtól, [...] de a tudományos adatok és a véget nem érő kutatások rabságában sem lehetek. [...] Praktikusan és azonnal nekem az kell, hogy legyenek megoldva a fő kérdések... Ezeket dolgozom.” (323.) Stoica három hónappal későbbi feljegyzésében arról számolt be, hogy 33 befejezett és 37 folyamatban lévő munkájuk van, ezenkívül 55–60-nak a megírását tervezik. Az elkészült művek többségének színvonalával elégedetlen volt. „Mindazonáltal majdnem az összeset felül kell vizsgálni és sok helyen ki kell egészíteni vagy javítani, mivel a szerzők érvei nem mindig egyeztetetők össze a nyugati és főleg a politikai-diplomáciai mentalitással. Ez nagy munka; remélem azonban, hogy jól elvégzem.” (338.) Reményei, úgy tűnik, csak részben teljesültek, mert 1944. májusi beszámolójában ismét arra panaszkodott, hogy az elkészült munkák – formájukat és érvrendszerüket tekintve – nem mindig elfogadhatók a nyugati, főleg az angolszász világ számára.

Az ismertetett munkát nemcsak történészeknek, de a második világháború vagy a 20. századi magyar–román kapcsolatok iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönségnek is jó szívvel ajánlhatom. Sajnos, kevés az esély arra, hogy a magyarországi érdeklődő kézbe vehesse a kötetet, hiszen még a szomszédos ország könyvesboltjaiban is csak elvétve lehet/lehetett megvásárolni, a kivásztott néhány romániai könyvtár internetes keresőjében pedig nem találtam.

L. Balogh Béni

Lenin és a leninizmus*

Ha Nyugat-Európában egy szerző könyvet ír Leninről, amelyben nem az unalomig ismert gyalázkodó szlogeneket használva fejtegeti témáját, hanem a megértést szolgáló gondos elemzésekre alapozva, senkinek sem jutna az eszébe bátorságról beszélni. Hazánkban és jó néhány más országban azonban kifejezett civil kurázsira van szükség ahhoz, hogy egy történész ehhez a témához nyúljon. Annak ellenére is igaz ez, hogy minden valamirevaló történész, és a történetírással mint tudománnyal foglalkozó szerző – Max

* KRAUSZ Tamás: *Lenin. Társadalomelméleti rekonstrukció*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008. 548 p.

Webertől Karl Popperig – hangsúlyozza, hogy a történelemhez, a többé vagy kevésbé mindig is rejtőzködő múlthoz csak akkor kerülhetünk közelebb, ha nem az ítélezést tartjuk feladatunknak, és ha gondosan összevetjük egymással a „feljegyzéseket”, majd amit találunk, azt még más interpretációkkal is szembesítjük. Weber mindenestre megengedi, hogy a szerző a saját értékelését megjelenítse, azzal a feltétellel, hogy jelzi: saját véleményéről van szó.

A 20. századnak van néhány olyan résztörténelmi témája, amely nélkül az „egész” sem európai, sem világviszonylatban nem értelmezhető. Ilyen a két világháború, a nagy gazdasági világválság, a nemzetiszocializmus és Hitler, a Marshall-terv, az 1973-ban végbement nyersanyagár-robbanás – és kétségtelenül ilyen az oroszországi bolsevik forradalom, amely elválaszthatatlan Lenin személyétől, elméletétől és taktikájától. Lenin élő cáfolata volt annak a felfogásnak, amely szerint a személyiségnek legfeljebb alárendelt szerepet szabad tulajdonítani a történésekben, mivel nélküle a bolsevik hatalomátvétel nem értelmezhető.

Krausz Tamás nekilátott megfejteni e személyiség titkait, és a már megjelenésével is tekintélyt sugárzó művét pontosan a fent jelzett normák szellemében írta. Aligha talál bárki olyan „feljegyzést” (könyvet, brosúrát, újságcikket, levelet, naplót, nyilatkozatot, jegyzőkönyvet stb.), amelyet szerzőnk fel ne kutatott volna, és vélhetően csak igen kevés olyan feldolgozásra akadna, amely elkerülte a figyelmét. Talán csak egy forráscsoportot lehetne még a figyelmébe ajánlani, amelyet – ismeretem szerint – más sem közelített meg. Meg lehetne nézni azokat a jegyzékeket, amelyek a különböző nyugat-európai könyvtárakban fennmaradtak Lenin olvasmányairól. Zürichben ez a jegyzék mindenestre megtalálható, és ez fontos eligazításokat adhat. Több jel mutat ugyanis arra, hogy Lenin nemcsak az Oroszországgal kapcsolatos kérdések irodalmát követte figyelemmel, de jártasságot szerzett a korabeli nyugat-európai elméleti, politikaieszmei irodalomban is. Egy másik feltárandó kérdés lehet, hogy ő és egyáltalán az orosz emigráció honnan és miként jutott pénzhez, amelynek segítségével az utazásokat, konferenciárésztvételeket, kiadványokat stb. finanszírozta, valamint hogy a háború kellős közepén egy semleges országban milyen megfontolásból kiindulva engedtek útjára egy népes bolsevik csoportot, és milyen célok vezérelték az Oroszországgal hadban álló Németország illetékes szerveit, hogy e csoportot engedje átutazni. Ezek a kérdések minden joggal felmerülnek akkor is, ha a júdáspénzről szóló mendemondákat figyelmen kívül hagyjuk.

Egészében véve egy nagy gondossággal összeállított és megírt dolgozattal van dolgunk. Hála e gondosságnak, a feldolgozás két nagy erénnyel dicsekedhet. Az egyik, hogy Lenin e lapokon megszűnik „fénykép” lenni a szoba falán. Kilép a sztereotip szónoki pózból, és szobor helyett emberré válik. A színes és hitelességet árasztó életrajzi rész az olvasó elé tárja a szorgalmas, okos és alkalmazkodó kisgyereket, a lázongó ifjút, a tudásszomjas, olvasó, vitázó, gondolkodó felnőttet, szeretetteli és tartós családi, baráti vonzal-

mait, életmódját, szeretetét a sakk és a macskák iránt. Anélkül, hogy Krausz Tamás kimondaná, világossá válik, hogy Lenin nem sorolható be sem az exhibicionista, nárcisztikus, sem a fanatikus diktatórikus politikai személyiségek közé. Mindazonáltal világossá válik az is, hogy érdeklődése mindinkább egyetlen kérdéskörre összpontosult: az oroszországi forradalom mint országos társadalmi megoldás problémája köré, amelynek minden egyebet alárendelt, és amely életének mintegy a felében egész tevékenységét és szellemét uralta. Minden megszerzett tudása, ismerete és minden gondolata ebbe a körbe zárult be.

A könyv másik nagy erénye, hogy lépésről lépésre, egymásba kapcsolódó fokozatokban, időbeli és egyúttal logikai rendben ábrázolja a szellemi utat a lázongástól a forradalmi gondolkodásig, és azon belül a végül kialakított formuláig. Ezen az úton a *Mi a teendő?*től az *Állam és forradalom*ig, gyakorlati értelemben az 1917-es megrázkódtatásoktól a NEP-ig jutunk el, ahol egyébként minden következetesnek és elkerülhetetlennek tűnik, ha egy-két kitérőt, illetve alternatívát nem számítunk ide. A feldolgozás azt sugallja, és Krausz Tamás maga sem titkolja, hogy a maga részéről Oroszország számára egyedül azt az utat véli járhatónak, amelyet Lenin választott.

Ha eleve elfogadunk néhány alaptételt, úgy ezzel nincs is probléma. A magam részéről azonban azt gondolom, és lényegében itt tér el történelemfelfogásom Krausz Tamásétól, hogy részben a kiinduló alaptételekkel, részben ezek lenini „kiterjesztésével”, interpretálásával kapcsolatban fogalmazhatók meg kételyek. Mindenekelőtt nem tudom felfedezni a „világ és gondolkodás általános törvényeit”, amelyekkel maga Lenin és nyomában Krausz dolgozott. Azt látom ugyanis, hogy eddig minden, e törvény meghatározására irányuló kísérlet kudarcot vallott. A világtörténetet sem a szellem dialektikája, sem az osztályharc törvényszerűsége, sem a civilizációs cikluselméletek alapján nem lehetséges megfejteni, mert a történet minduntalan kibújik az elképzelt rendből. Az embernek kétségkívül vannak örök meghatározottságai, ha úgy tetszik törvényei, de ezek néhány szóban összefoglalhatók. Az ember élni akar, lehetőleg egy kicsit mindig jobban és biztonságosabban, ezért mindenfélét kitalál, feltalál, és harcol azért, hogy mindazt, ami egyáltalán rendelkezésre áll, megszerezhesse, vagyis harcol saját szabad mozgási lehetőségéért és kiterjesztéséért. E tulajdonságának hála az ember – általában – egy kicsit mindig jobban él, ennek következtében tovább él, és a biztonsága, szabadságának mértéke is tágul. Ezt – gondolom – nyugodtan lehet fejlődésnek tekinteni. Arra nézve viszont, hogy ezt a taktikát miként valósítja meg az egyik ember és a másik, az egyik nemzet és a másik, vagy akár az egyik civilizáció és egy másik, mindeddig nem volt általános recept, de ha lenne is ilyesmi, azt egyelőre senki sem találta meg. (Ezzel a problémával kezdődik Lenin viszonya egyrészt Marxnak a társadalom történetére kivetített dialektikájához és formációelméletéhez, másrészt Lenin „kiterjesztett” dialektikaértelmezése, amely utóbbi Marx mély revíziójának is tekinthető.)

Nem látom egyrészt, hogy a tőkés gazdaság saját öntörvényei szerint mozognak, anélkül, hogy ügyet vetne olyan „apróságokra”, mint két világháború, Marshall-segély, nyersanyagár-robbanás, neoliberais, majd másfajta neoliberais gazdaságpolitika, amely hatások a tőkés gazdaságot gazdaságon kívüli tényezők felől érték. Másrészt nem látom a társadalomtörténet összességében sem a sziklaszilárd törvényszerűségeit. Bár itt nem kívánom áttekinteni az emberiség történetét, de azt a téma megköveteli, hogy a formációelméletéről és a dialektikának megfelelő szükségszerű robbanásokról szó essék. Ha csak az európai térséget vizsgálom, ennek történetében sem kifejezett rabszolgatársadalmat, sem ennek belső erők által történt megszüntetését nem lehet kimutatni. Az átmenet közel 1000 évet foglalt magába, hogy feudális társadalomról egyáltalán beszélni lehessen, amely egyébként nem mindenütt alakult ki, és ahol létrejött, ott is csak rövid ideig tartott, mert felváltotta a rendiség. A németalföldi zűrzavart csak nagy leegyszerűsítéssel lehet polgári forradalomnak nevezni, mivel abban a szabadságküzdelemnek, illetve a vallási harcnak nagyobb szerepe volt, mint a polgári érdekérvényesítésnek. Az angol forradalmat gyakorlatilag a hadsereg és nem a polgárság vívta a király ellen, és nem polgári berendezkedést, hanem katonai egyeduralmat hozott létre. A nagy francia forradalom volt az egyetlen, amelyben a polgári rend (rend a rendiség értelmében) döntő szerepet játszott, de a folyamatot nem a polgárság radikalizálta, és a polgári jogrendet, valamint a már dinamikus tőkés fejlődést sem a forradalom indította útjára. Mégis belőle született meg a szellemi etalon, amely viszont nem vált gyakorlati etalonná. Az 1848-as polgári kísérletek leverése után a polgári-tőkés rend csaknem mindenütt evolúciós úton jutott győzelemre.

Ezt a történetet a magam részéről nem tudom a dialektika törvényei szerint értelmezni. És akkor még nem beszélünk a világ többi, Európánál jóval nagyobb részéről, ahol a menetrendek egészen másként alakultak. Amiben Leninnek feltétlenül igaza volt, az éppen abban rejlik, hogy tudomásul vette a világ többi részét, rájött, hogy annak is szerepe volt és lesz a világ egészének formálódásában, és miután ezt szemügyre vette, megállapította, egyébként nem egyedül, hogy a világ egyenlőtlenül fejlődik. Egyszerűen szólva, ez jelentette a dialektika „kiterjesztését”, ám azt gondolom, hogy maga a kiterjesztés bizonytalanul és az ismérvek megjelölése nélkül történt.

A leggyengébb láncszem teóriája szögesen ellentmondott Marx felfogásának, aki a forradalmat a kapitalizmus fejlett, sőt túlfejlett szintjén vizionálta. Ugyanakkor Lenin elsorolta ugyan Oroszország minden belső baját, amely ezt az országot „gyenge láncszemmé” tette, de nem tudta megmondani, hogy a hasonló státusban szenvedő számos ország között miért éppen Oroszország lesz vagy lehet az az ország, ahol ez a bizonyos robbanás végbe megy. Volt több olyan ország, amelyben a kapitalizálódás külföldi tőkével a kezdeténél tartott, ahol önkényuralom vagy ahhoz közeli rendszer működött, és ráadásul nemzeti problémák is adódtak, proletárnak nevezhető forradalom azonban nem tört ki. Ma sem tudnék erre más magyarázatot

találni, mint azt, hogy egyedül Oroszországnak volt Leninje, és ez a zseniális ember azt vette a fejébe, hogy proletárdiktatúrát alakít ki egy proletárokban szűkölködő országban. Ezzel az erővel dönthetett volna akár úgy is, hogy a polgári demokratikus orosz újjászületés vezérbajnoka lesz, mert ha az orosz tőkésosztály még hiányosabb volt is, mint a munkásság, végeredményben maga Lenin mutatta ki, hogy az orosz kapitalizmus széles előfeltételei adva voltak, polgári demokratikus módon gondolkodó politikai csoportokat pedig bőven lehetett találni. Természetesen ezeket ugyanúgy döntően értelmiségiek alkották, mint a bolsevikok vezető grémiumát is (Sztálin kivételével).

Amikor Lenin egy nagyon szűk és saját maga által is tanulatlannak és éretlennek tartott munkásosztály esetében vállalkozott a forradalmi áttörés megszervezésére, akkor pontosan tudta és le is írta, hogy ennek a vezérlését csakis egy jól felkészült értelmiségi kisebbség hajthatja végre, sőt, mivel azt is tudta, hogy a helyzet egyhamar nem fog megváltozni, ugyanennek az elitnek a diktatúrája valósul majd meg. És a nagy emberi felszabadulás helyett valóban megvalósult a bolsevikok diktatúrája. Lerakta tehát az alapokat a szovjet rendszerhez, de az már nem rajta múlt, hogy az államot kik és hogyan vezetik tovább.

Mindenképpen hozzá kell ehhez tenni, hogy az orosz átalakulás voltaképpen csak elkezdődött, amikor Lenin, betegsége miatt, kiesett a döntéseket meghatározó bolsevik vezetők köréből. Ekkor, 1922-ben még távolról sem volt fatálisan kijelölve a további út, és azt sem lehet kizárni, hogy éppen ő, aki a csapat legkimagaslóbb szelleme volt, és egyúttal kellőképpen rugalmas is, képes lett volna más irányt adni az eseményeknek, mint amelyet majd Sztálin szabott. Végeredményben ismerni olyan rendszereket, amelyek gyilkos diktatúrában gyökereztek, majd egy idő múlva kezdtek hasznot hozni az alattvalóknak, sőt meg is lágyultak. Meg kell említeni azt is, hogy távolról sem Lenin volt az egyetlen a történelemben, aki nagy terveket Kovácsolt, azok kisebb vagy nagyobb részét meg is valósította, műve azonban végül nem állta ki az idők próbáját. Végso elemzésben egyetlen nagy mű sem állta ki az idők próbáját. Az idő eddig minden nagy rendszert túlhaladott, illetve a változások sokaságára kényszerített.

Mindez az általa kezdeményezett rendszer bukásával együtt is azt jelenti, hogy Lenin mindenképpen a legeredetibb európai gondolkodók és politikai kezdeményezők közé tartozott, valamint azt is, hogy az általa végrehajtott áttérés csaknem egy évszázadig döntő befolyást gyakorolt a világ további történetére. Hozzáteszem: önsúlyánál fogva, és nem „a világ és gondolkodás általános törvénye” szellemében. Ez a szerep nem csak azt indokolja, hogy megszülessen róla egy kompetens mű, amely meg is született, de azt is, hogy személye és műve további vizsgálatok, értelmezések és viták tárgya legyen Magyarországon csakúgy, mint a világ más részein.